

ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАЗВ ПАМ'ЯТНИХ МІСЦЬ УКРАЇНИ

Зоряна Василько

Львівський національний університет імені Івана Франка

Інтеграція України у світовий, економічний, культурний простір, процес відродження національного самоусвідомлення зумовив дослідження лінгвокраїнознавчого потенціалу онімів на позначення пам'ятних місць України. Будучи водночас матеріальною та духовною скарбницею українського народу, вони привертають велику увагу не лише наших громадян, але й іноземних. Лінгвокраїнознавчий потенціал, що міститься у цих номінаціях, сприяє поглибленню знань іноземного слухача про історію, культуру, моральні та естетичні цінності українського народу.

Ключові слова: оніми на позначення пам'ятних місць, ономастична система, національно-культурний компонент, лексичний фон, лінгвокраїнознавчий коментар.

Сьогодні Україна як європейська держава привертає до себе щораз більше уваги. Країна, що розташована у центрі Європи, Україна має сприятливі природно-кліматичні умови, багатий рослинний і тваринний світ, цілющі мінеральні джерела, невичерпну скарбницю історико-культурної спадщини. Тому очевидно, що, попри складну політичну та соціально-економічну ситуацію, інтерес іноземців зосереджується на культурному аспекті.

Відомо, що процес пізнання людиною навколишнього світу тісно пов'язаний з подорожами. Перші відвідини будь-якої країни так чи інакше супроводжуються знайомством із матеріально-культурними ресурсами, які є візитними картками кожної держави. Це відбувається в контексті найрізноманітніших пізнавальних екскурсій.

Зважаючи на те, що Україна – невичерпна скарбниця культурних надбань, вона постійно привертала увагу туристів. Ще на світанку історії до українських берегів прибували з торговими цілями галери з Егеїди й Фінікії (сучасна Сирія). Тисячоліття по тому на українських шляхах товпилися купці й подорожні з Генуї і Венеції, тисячами сходилися до сакральних святинь Києво-Печерської і Почаївської лавр прочани з Молдови, Валахії й Росії. М. Рутинський зазначає: „Одне лише геопросторове розташування вже саме по собі є, без перебільшення, унікальним ресурсом, що визначає Україну як велику культурну державу. Простягаючись від тінистих пралісів Полісся до величезних гірських узвиш і сонячного субтропічного узбережжя Південного берега Криму, від лісистих Карпат до квітчастих „островів” цілинного донецького степу, Україна володіє потужним природоресурсним потенціалом розвитку туризму” [5: 3]. Унікальна Трипільська спадщина IV–III тис. до Р. Х.; „степові піраміди”, мегалітичні споруди і кам'яні фундаменти укріплених городищ войовничих індоарійських племен II тис. до Р. Х., що доходили походами до Великобританії, Єгипту, Індії, архітектурно-мистецька спадщина еллінської цивілізації і кургани царів великої Скіфії I тис. до Р. Х., городища

давніх слов'ян й старокняжі міста Русі-України I тис. – 1-ої третини II тис.; пам'ятки козацької доби й самобутньої духовно-матеріальної культури українського народу – уся ця екзотична для іноземця спадщина різних епох творить багатющий історико-культурний потенціал розвитку не тільки туризму, але й лінгвокраїнознавства [5:3].

Шлях до пізнання самобутності української нації, її духовних пріоритетів відкриває мова. Запорукою успішних ділових, політичних і культурних зв'язків є практичне знання української мови, що дає можливість іноземцям краще зрозуміти Україну, український народ з багатовіковою культурою, традиціями, звичаями.

Одним із наймісткіших виражальних засобів української мови є безеквівалентна лексика на позначення пам'ятних місць України, у семантичній структурі якої відображені історія, міфологічні та релігійні уявлення, культура, звичаї, традиції, легенди народу. У ній виявляються культурно-історичні та духовні цінності й пріоритети. Досі номінації на позначення пам'ятних місць України були об'єктом вивчення здебільшого істориків, оскільки є потужними носіями країнознавчої інформації. Предметом дослідження лінгвокраїнознавства стала культурно-національна своєрідність назв пам'ятних місць, яку співвідносять з певними образами, асоціюють з історичними подіями або матеріальною культурою.

О.Ю. Карпенко зазначає, що з погляду когнітивної лінгвістики ономастичні системи є групами власних назв, які мотивуються, визначаються, взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання, тобто позамовними чинниками, котрі й утримують членів цих груп разом. Ці системи, крім усього іншого, містять розуміння того, що різні розряди речей та істот отримують свої власні назви різними шляхами номінації, за різних умов, іноді ритуально чи традиційно ускладнених. А саме ці власні назви (залежно від розряду денотатів) мають, поряд зі спільними ознаками, чимало специфічних особливостей, різняться своєю структурою, поширеністю і функціями [1: 27].

Донесення національно-культурної семантики онімного фону – предмет лінгвокраїнознавчого викладання мови, де країнознавчі реалії є невід'ємною частиною мовної компетенції. При вивченні мови представниками інших культур мова засвоюється не лише як код – засіб вираження думок, а й виступає джерелом відомостей про національну культуру народу – її носія. Як знак національної культури національно-культурний компонент на позначення тої чи іншої пам'ятки України в аудиторії носіїв іншої культури потребує коментування: національних компонентів безеквівалентної лексики, часто це топоніми, антропоніми та ін., що є елементами складеної номінації, походження, історичної та географічної довідки, релігійних тлумачень.

Клас онімів на позначення власних назв визначних місць України об'єднує відантропонімні номінації (Софіївка, Андріївська церква, Маріїнський палац та ін.), відтопонімні номінації (Почаївська лавра, Одеський замок, Свірзький замок, Шацький природний національний парк тощо), відхрононімні найменування (заповідники „Поле Полтавської битви”, „Поле Берестецької битви”), компоненти сакральних одиниць у найменуванні (лавра, церква, собор) та ін.

Лінгвокраїнознавчий коментар розкриває національні особливості позамовного фактора, доповнює фонові знання, які потрібні для розуміння незнайомих реалій, з'ясовує національно-специфічні, культурно-історичні чи інші конотації.

Назви пам'ятних місць відображають насамперед пам'ять народу про предмет матеріальної та духовної культури минулого. Історична пам'ятка – це залишок минулого, що сьогодні є об'єктом вивчення історичної та лінгвістичної науки. До пам'ятних місць належать заповідники, сакральні споруди, музеї та інші культурні місця. Заповідник – це територія або архітектурна споруда, яка перебуває під охороною держави. Часто музеї, сакральні споруди набувають статусу заповідника. В Україні взято під охорону держави понад 70 тис. пам'яток історії та культури, серед них понад 12 тис. особливо цінних пам'яток архітектури, які є зразками монументальних витворів мистецтва, починаючи від III ст. Р. Х. Історико-культурний потенціал, матеріальні та духовні пам'ятки народу дуже важливі для формування світогляду народу, для задоволення матеріальних та духовних потреб.

Пласт онімної лексики на позначення пам'ятних місць України є доволі численним. Україна налічує понад 125 тис. пам'яток археології та архітектури, сотні музеїв. Пам'ятки архітектури в Україні розміщені нерівномірно. Основна частина (майже 40 відсотків) історичних цінностей України зосереджена у західних областях, багато знаходиться у Київській, Хмельницькій, Вінницькій, Чернігівській, Сумській областях та Республіці Крим. Східні і південні області не такі багаті на пам'ятки архітектури, – найстаріші з них належать до XVII ст., що пов'язано з пізнім освоєнням території.

Найбільша кількість пам'яток архітектури припадає на м. Львів (2500) та Львівську область, що пояснюється давнім освоєнням цієї території, віддаленістю від театрів воєнних дій минулого, порівняно високим економічним розвитком та значною густотою населення. Львів розташований на перехресті важливих торговельних шляхів з півночі на Південь і зі Заходу на Схід. У Львові збереглися визначні пам'ятки, починаючи від XII ст. Особливо цінними є архітектурні ансамблі площі Ринок (XV–XIX ст.), Вірменської (XIV–XIX ст.) та Руської вулиць, які занесені до списку світової архітектурної спадщини ЮНЕСКО. Мистецьку цінність європейського масштабу мають ансамблі Успенської церкви (XVI–XVII ст.), Святоюрського (XVII ст.) та Вірменського (XIV–XVIII ст.) соборів; домініканського костелу (XVIII ст.) [4: 118].

Другим щодо кількості пам'яток архітектури є м. Київ (понад 1500). Передусім це споруди епохи Київської Русі – Золоті ворота (1037), Софіївський собор (1037), Видубицький монастир (XI ст.), ансамбль Києво-Печерської лаври (XI ст.). Зважаючи на виняткову художню цінність, за рішенням ЮНЕСКО, ансамбль споруд Софіївського собору та Києво-Печерської лаври внесено до списку світової культурної спадщини.

В Україні збереглися пам'ятки (руїни Херсонесу і Пантікапея в Криму, Ольвії в Миколаївській області), пов'язані з колонізацією Причорномор'я стародавніми греками.

Незбагненну матеріальну і культурну цінність мають замки і фортеці в Ужгороді (XI–XVI ст.), Кременці, Луцьку, Острозі (XIII–XIV ст.), замки на Волині та Поділлі, що були споруджені через часті напади на землі України іноземних загарбників і тепер мають європейське значення.

Будучи яскравими репрезентантами країни, назви пам'ятних місць України є вдячним лінгвістичним матеріалом з екстралінгвальною інформацією в туристично-рекреативному, історико-культурному та політико-економічному аспектах. Найчастіше

саме історичні, політичні, релігійні, культурні події ставали причиною появи тих матеріально-духовних об'єктів, що привертають увагу кожного іноземця.

Характерним елементом пізнавальних ресурсів є соціальні та природні об'єкти, походження яких тісно пов'язане з територією України і тієї зарубіжної країни, в межах якої вони первісно виникли. Це місця, пов'язані з життям, діяльністю або перебуванням в Україні відомих письменників, художників, політичних діячів, наприклад, Оноре де Бальзака, А. Міцкевича, Т. Костюка, Растреллі тощо. Деякі з них мають світове значення.

Н.І. Станкевич слушно звертає увагу на характер тієї особливої інформації у семантичній структурі географічного об'єкта, яка у суспільній свідомості закріплюється більше, ніж адресно-вказівний компонент, що визначає локалізацію [6: 206]. Наприклад, оніми *Софіївка*, *Києво-Печерська лавра*, *Асканія-Нова*, *Високий Замок* вирізняються високим ступенем концентрації у них саме екстралінгвальної інформації, яку можна сприймати як своєрідний згорнений текст.

Актуальним на сьогодні є питання укладання лінгвокраїнознавчого тематичного словника, оскільки назви на позначення пам'ятних місць виконують не лише номінативну функцію, чим представляють Україну на міжнародному рівні, але й є джерелом культурної інформації. Ці специфічні одиниці мови вирізняються особливою країнознавчою репрезентативністю. Реалізуючи кумулятивну функцію, онім на позначення пам'ятного місця фіксує інформацію про визначений об'єкт, відображає історію його існування, численні асоціативні зв'язки, які з'являються та закріплюються в суспільній свідомості через особливі події [3: 6].

Водночас різноплановість цієї групи значно ускладнює кодифікацію онімної лексики у словниках, оскільки опис таких номінацій потребує своєрідного підходу. Польський дослідник В. Хлебда, розкриваючи суть ментальної географії, зазначає, що „власні назви як складники публічного дискурсу мають значення не тільки локалізаційне (географічне) і називальне (ономастичне), а й когнітивне, будучи засобом і свідченням справді національної інтерпретації світу” [7: 85].

Семантизація онімної лексики як лінгвокраїнознавчої одиниці є проблемою лексикографічного опрацювання для словника, який готуємо до друку. Ця проблема полягає у надмірній кількості номінацій на позначення пам'ятних місць, серед яких треба обрати назви з найбагатшим лінгвокраїнознавчим потенціалом. Водночас варто представити усі регіони України.

Ще однією проблемою є великий обсяг історичної та географічної інформації, що міститься у кожній онімній лексемі цієї групи і потребує виокремлення найбільш необхідної. У словнику здійснимо спробу подати той обсяг мінімізованої інформації про кожен онім на позначення пам'ятного місця, що потрібний для адекватного сприйняття його у системі українських реалій, а також для формування лінгвокраїнознавчої компетенції іноземців.

Особливу увагу пропонуємо приділити поясненню лексичного фону оніма. До цієї інформації увійдуть: а) загальновідомі знання про предмет, який названо реєстровою одиницею; б) енциклопедичні відомості, які засвоюють іноземці у процесі пізнання української національної культури; в) емоційно-асоціативний комплекс, пов'язаний з

реєстровою одиницею. Оніми, що увійдуть до словника, міститимуть етимологічну довідку, яка поглибить інформацію про історико-географічний об'єкт, виявить його зв'язки з природою, довкіллям, історичними чи міфічними особами, подіями тощо. За наявності подамо також уривки пісень, віршів, художніх чи публіцистичних творів, у яких вжито реєстрове слово, що є мінімальним контекстом функціонування лексеми і водночас емоційно-експресивним тлом. Це буде важливим у лінгводидактичному аспекті матеріалом, який відобразить тематико-ситуативні зв'язки оніма та стане ілюстрацією його вживання в контексті. Зразком такого опису може слугувати словникова стаття, яку запропонувала О. Кровицька:

ХОРТИЦ | Я -і, ж. (колишня – Велика Хортиця).

***Хортицький.**

Найбільший острів на Дніпрі, що входить до складу м. Запоріжжя.

Площа – 3000 га, довжина – 12 км, ширина – 2,5 км.

Назва пов'язана, очевидно, із праслов'янським словом хорт „швидкий, прудкий”.

Вперше згадується у праці Константина VII Багрянородного „Про управління імперією” (серед X ст.) під назвою о. Святого Григорія.

У часи Київської Русі – важливий торговельний пункт. Сюди звозили хліб, рибу, мед, а з Константинополя і грецьких колоній – різні цінні товари. В Іпатіївському літописі Хортиця згадується у 1103 році як місце, де збирались руські дружини перед походом на половців. На півночі від Хортиці, біля Дніпрового порогу Вільного знаходився острів Мала Хортиця. У 50-их роках XVI ст. Дмитро Вишневецький заснував укріплення – Запорізьку Січ. У січні 1557 року на Хортицьку Січ напала татарська орда, але змушена була відступити. Влітку 1557 року об'єднане турецько-татарське військо зруйнувало козацькі укріплення на острові Мала Хортиця. 1596-1648 рр. на Хортиці перебувала залага реєстрових козаків. У 1648 році Богдан Хмельницький розгромив на острові польський військовий загін. До 1775 року Хортиця входила до складу володінь Запорізької Січі. У 1735-1739 рр. під час російсько-турецької війни на острові збудовано укріплення. З острова виступали у походи козацькі війська під проводом Т. Федорівича, І. Сулими, Б. Хмельницького, І. Сірка. Донині збереглися залишки запорізьких укріплень на Совутиній скелі та в інших місцях острова.

У 1965 році засновано Державний історико-культурний заповідник.

**** Від Хортиці, чия пласка гора

Містила капище слов'янського Дажбога,

Поїдьмо древнім берегом Дніпра

До буйного Козацького порога [2: 100].

Дослідження культурного компонента національної мови – важливий крок до розуміння історії народу, особливостей його світобачення та світовідчуття. Високий ступінь країнознавчої інформативності цих номінацій робить їх важливим елементом не тільки в народознавчих студіях, а й у процесі викладання української мови як іноземної.

Навчаючи мови як нерідної, слід особливу увагу звертати на оніми на позначення пам'ятних місць країни, що не лише містять у своїй семантиці національно-культурний

компонент, але й відіграють пізнавальну роль при ознайомленні з історією та національною культурою.

1. Карпенко О.Ю. Ментальна організація власних назв // Мовознавство. – 2004. – № 4. – С. 25–34.
2. Кровицька О.В. Українська лексикографія: теорія і практика. – Львів, 2005.
3. Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. – Вип. 2. Зошит 1. Географічні назви / Уклад.: О.В. Кровицька, З.О. Мацюк, Н. І. Станкевич. – Львів, 2005.
4. Мальська М.П., Худо В.В. Менеджмент туризму. Вступ до спеціальності: Навч. посібн. – Львів, 2002.
5. Рутинський М.Й. Географія туризму України: Навч.-метод. посібн. – 2-ге вид. – К., 2004.
6. Станкевич Н. І. Українські топоніми як лінгвокраїнознавчий матеріал // Теорія і практика викладання української мови як іноземної: Зб. наук. праць. – Львів, 2006. – Вип. 1. – С. 206–211.
7. Chlebda W. Zarys polskiej geografii mentalnej // Przegląd humanistyczny. – 1997. – № 3. – S. 81– 94.

LINGUISTIC-ETHNOLOGICAL POTENTIAL OF UKRAINIAN MEMORABLE PLACE NAMES

Zoriana Vasylko

Ivan Franko Lviv National University

Ukrainian integration into the world, economic, cultural space, the process of revival of national self-consciousness caused the investigation of linguistic-ethnological potential of onyms designating memorable places of Ukraine. Being both material and spiritual treasury of the Ukrainian people they attract great interest not only of our citizens but also that of foreigners. The linguistic-ethnological material which is contained in these names favors deeper knowledge of a foreign listener about the history, culture, moral and aesthetic values of the Ukrainian people.

Key words: onyms designating memorable places, onomastic system, national cultural component, lexical background, linguistic-ethnological commentary